

HOE BELANGRIJK IS POLITIEK ? EEN ONDERZOEK NAAR HET POLITIEK BEWUSTZIJN BIJ 20 GEWONE MENSEN

Inleiding

De verkiezingsuitslagen hebben met de daaraan voorafgaande propaganda alvast één zaak gemeen : duidelijkheid. De slogans waarrond alles draaide en die als opgedrongen referentiepunt voor de kiezer fungeerden waren kernachtig geformuleerd, eenvoudig en zwart-wit : "ommekeer" of "geen ommekeer". Het antwoord dat op die manier aan het publiek werd ontfoetseld was al bijna net zo eenvoudig : binnen het krachtenveld van geleverde reacties helde de slinger op duidelijke wijze over naar "geen ommekeer".

Het inhoudelijk aspect van deze uitslag, de bevestiging van een beleid dat op zijn zachtst gezegd, gekenmerkt wordt door een weinig volksvriendelijk karakter, zal waarschijnlijk heel wat mensen verbaasd hebben. Dit effect had het in ieder geval op mezelf, niet alleen door de inhoud van het antwoord maar veel meer nog door een formeel kenmerk : de duidelijkheid. Een duidelijkheid die zich manifesteert doorheen twee, complementaire bewegingen :

- 1) een verlies voor zowat alle kleine partijen (op Agalev na), m.a.w., een verschuiving van een groot naar een kleiner aantal partijen, of nog anders : de terugkeer naar de meer traditionele partijen; en
- 2) binnen de meer traditionele partijen wordt in belangrijke mate gekozen voor deze die het tot op heden gevoerde beleid wensen verder te zetten.

Het onbegrijpelijke van deze duidelijkheid is dat ze schijnbaar in tegenspraak is met een ander, in politieke kringen algemeen gekend fenomeen m.n. dat van een massale politieke apathie bij de brede lagen van de bevolking.

*J. Gilbert is licentiaat in de moraalwetenschap RUG. Deze tekst is een samenvatting van een licentiaatsverhandeling.

De bedoeling van de bespreking die volgt is verslag geven van de resultaten van een onderzoek naar de politieke attitudes van een beperkt aantal mensen die te situeren zijn in een duidelijk afgegrensde sociale groep. Vragen zoals "kan er daar terecht gesproken worden van politieke apathie?"; "hoe zien en beleven deze mensen het politiek gebeuren..." vormden het basismotief voor het uitvoeren van dit onderzoek.

Een onderzoek naar de waarneming en waardering van de deelname aan het politieke leven, uitgevoerd bij twintig mensen uit de lagere regionen van de sociale stratificatie.

Vooraleer de resultaten voor te stellen en de interpretaties ervan te bespreken, lijkt het me nuttig een en ander te verduidelijken over de motieven die me stimuleerden tot het opzetten van dit project en de methode die tijdens de uitvoering werd gehanteerd.

A. Motieven.

"...het volk is politiek apathisch...; ... toont geen enkele interesse...". Dergelijke uitspraken kan men onder verschillende vormen, gaande van een loutere vaststelling tot een krachtig verwijt, in diverse milieus met de regelmaat van een klok horen.

Maar wat betekent dat eigenlijk? Het intuïtieve van de omgangstaal geeft een vage duiding, weinig concreets. Ongevoeligheid voor prikkels, afwezigheid van hartstocht en streven; deze woordenboekomschrijvingen bevredigen me evenmin. Uit dagelijkse contacten weet ik dat de man in de straat zeker een gebrek aan diepe interesse vertoont t.a.v. het politieke, maar in geen geval een ongevoeligheid.

Deze nieuwsgierigheid, dit verlangen om een duidelijker beeld te krijgen vormde het primaire motief. Secundaire motieven rezen als gevolg van het doornemen van de vrij omvangrijke literatuur die over dit fenomeen bestaat. Motieven die rezen uit bezwaren tegenover wat daar werd gesteld, uit vragen die geen antwoord kregen.

Ten eerste, vond ik uitermate weinig materiaal over onderzoeken binnen de Vlaamse taalgemeenschap.

Een tweede moeilijkheid wil ik als volgt formuleren: de onderzoekers terzake blijken te worstelen met de demoon van de representativiteit wat leidt tot het ondervragen van zeer grote groepen. Op zich is daar uiteraard niets tegen in te brengen, in

tegendeel. Het gevolg is evenwel dat de resultaten een oppervlaktekarakter dragen. Het betreft veelal slechts meningen en opinies die bovendien zelden, om maar niet te zeggen nooit, in een ruimere context geplaatst worden, m.n. het dagelijkse, sociale leven van de betrokkenen. Zelfs attitudeonderzoek wat per definitie een diepgaander karakter heeft, mist veelal de samenhang waarbinnen de specifieke aard van de onderzochte attitude zijn volle betekenis krijgt. Welke draagkracht heeft bijvoorbeeld de vaststelling dat bepaalde politieke attitudes bij deze of gene proefpersoon gemeten, een sterk dogmatisch karakter hebben, als men binnen datzelfde onderzoek nalaat na te gaan in welke mate de betrokkene zich engageert in politieke bezigheden die naar de buitenwereld zijn gericht?

Een derde bezwaar geldt de selectie van de proefpersonen. Studenten en mensen met een vrij hoge opleiding blijken, wellicht vanuit praktische redenen, de voorkeur te genieten. Uiteraard behoren ook zij tot "het volk". Het is evenwel zeer de vraag of men precies deze groep bedoelt wanneer men over "het volk" spreekt? Is het integendeel niet veel meer deze brede groep, gekenmerkt door geringe opleiding en een vrij laag inkomen, waar deze term in het algemeen taalgebruik op slaagt?

Samengevat: het primaire motief dat aanleiding gaf tot het opzetten van dit onderzoek was een open belangstelling voor het politiek denken en handelen van een bepaalde groep burgers; secundair wilde ik datgene omzeilen wat bij andere onderzoeken als een tekort werd gevoeld m.n. het oppervlaktekarakter, weinig materiaal over de eigen bevolking en over de lagere sociale groep daarbinnen. Tegelijk wees ik hiermee op het doel zoals het volledig geformuleerd werd in de titel van dit onderdeel.

B. Methode

Een onderzoek willen uitvoeren is één zaak, het kunnen uitvoeren is een andere, gebonden aan beperkingen. De meest determinerende beperking school in het feit dat ik voor deze opdracht slechts beroep kon doen op mijn eigen mankracht. Dit gekoppeld aan de eis die hoger werd geformuleerd n.l. de bedoelde attitudes in en met hun context vatten, wat behoorlijk veel tijd en energie per persoon zou vergen, zou het aantal deelnemers drastisch beperken. Het precieze aantal bepalen was niet anders dan het gevolg van nuchter overleg over wat realistisch haalbaar bleek.

Voor de concrete samenstelling van de groep werd onder-

staand criterium gehanteerd :

- 1) een gelijk aantal mannen en vrouwen
- 2) een gelijk aantal werkenden en werklozen
- 3) leeftijd tussen 30 en 50 jaar (volgens een aantal studies: de politiek meest actieve leeftijdscategorie)
- 4) opleiding niet hoger dan lager secundair
- 5) beroepsuitoefening die geen aanleiding gaf tot hoog te noemen inkomsten
- 6) de ouders van de ondervraagden mochten niet te situeren zijn in de hogere inkomenscategorieën
- 7) slechts één lid per gezin zou ondervraagd worden
- 8) alle betrokkenen moesten in dezelfde regio wonen opdat een eenvormigheid van woonzone bewaard zou blijven, met dien verstande dat een gelijkmatige verspreiding over de woonzone, in casu Brugge-stad, nagestreefd zou worden
- 9) er mocht, tot op het ogenblik dat het onderzoek werd uitgevoerd, geen enkele relatie hebben bestaan tussen alle betrokkenen, de interviewer inbegrepen.

Men kan de *representativiteit* van een dergelijke, kleine groep betwijfelen. Dit probleem werd in eerste instantie benaderd door te stellen, dat wat het onderzoek aan het licht bracht, strikt genomen, enkel betrekking had op deze concrete groep. In tweede instantie heb ik mij afgevraagd of deze mensen een uitzondering zouden vormen op anderen die niet in het onderzoek werden betrokken, maar principieel wel voldeden aan het criterium dat eerder werd uiteengezet. Ik heb geen enkele reden kunnen bedenken waarom ze dat zouden zijn. Daarom meen ik, onder voorbehoud, dat het niet onterecht is deze groep een zekere representativiteit toe te schrijven.

Overigens koester ik t.a.v. het begrip *representativiteit* zelf een aantal bedenkingen. Er bestaat in de literatuur geen eensgezindheid omtrent de inhoud ervan (zo die al wordt gedefinieerd). Dit reduceert haar betekenis tot een operationalistisch produkt d.w.z. deze steekproef die het resultaat is van een aantal operaties wordt representatief genoemd. Vanuit een "common sense"-benadering vraag ik mij af waarom een systeem van lottrekking of van het hanteren van een tafel van aselechte getallen (de zgn. Tippetnumbers) meer garanties op dit vlak zou bieden dan het respecteren van een stel restrictieve regels zoals in het criterium wordt voorgesteld? Dit vormt uiteraard een bediscussieerbaar standpunt.

Enigszins verwant met het voorgaande is het probleem van de *statistische verwerking*. Voor alles ligt het voor de hand dat het weinig zin heeft een statistische benadering te kiezen t.a.v. gege-

vens van zo'n kleine groep. Daarnaast koester ik ook wat dit betreft nogal wat reserve. Welke waarde hebben cijfers die een exactheidskwaliteit claimen, cijfers die een weerspiegeling zouden geven van een situatie :

a) die dynamisch van aard is

b) waarvan het doorgronden van de maskering ervan (imagobuilding enz.) methodologisch een hachelijke bezigheid is en waarbij het begrip maskering op zich een interpretatief karakter draagt naargelang de visie die de onderzoeker kiest

c) waarin zich communicatiefouten kunnen voordoen die gemakkelijk aan de aandacht van de onderzoeker ontsnappen

d) waarvan de statistische verwerking zelf, althans in sommige van haar onderdelen (v.b. het categoriseren) een interpretatief karakter draagt.

Om al deze redenen gaf ik de voorkeur aan een geëxpliciteerde "common sense"-evaluatie en interpretatie. Met geëxpliciteerd wordt bedoeld dat de argumenten zoveel als mogelijk worden aangereikt wat de lezer de mogelijkheid moet bieden zelf kritisch te oordelen. "Common sense" wijst erop dat er geen beroep wordt gedaan op statistische verwerking, maar gegrepen wordt naar argumenten en verklaringen die een plausibel karakter dragen.

Tot hiertoe werd iets gezegd over de motieven en het doel, over de bepaling van de groep die het object van onderzoek vormt, over representativiteit en statistische verwerking als problemen. Ik wil dit onderdeel afsluiten met kort uiteen te zetten hoe ik het probleem "het vatten van politieke attitudes" benaderde. Ik beperk me evenwel tot de meest essentiële zaken.

Vooraf wil ik wijzen op de discussie over het moment waarop er gesproken kan worden van een politieke attitude. Is dat het ogenblik waarop een latente attitude geactualiseerd wordt en zich manifesteert ? Dit aanvaarden leidt tot de implicatie dat het mogelijk is voor de burger als sociaal en politiek wezen om zich binnen de politieke dimensie van de samenleving niet politiek te gedragen. Concreet : de uitspraak "ik trek me van politiek niets aan" die zich manifesteert in blanco of ongeldig stemmen wordt dan geïnterpreteerd als a-politiek gedrag. Of kan men een attitude en het daaruit voortvloeiende gedrag als politiek bestempelen op het ogenblik dat deze als relevant kunnen beschouwd worden, d.w.z. te plaatsen zijn binnen een politieke context wat de aard van attitude en gedrag ook mag zijn ? In dit geval is het zich zogezegd "niets van politiek aantrekken" en het blanco stemmen dat daarvan het gevolg is, een specifieke manifestatie van politiek gedrag. In deze visie wordt het niemandsland waarin

men om wat voor reden ook kan verdwijnen om zich op die manier te onttrekken aan zijn (partiële) verantwoordelijkheid, uitgeschakeld.

Het onderscheid kan ook als volgt worden voorgesteld : in het eerste geval wordt als politiek beschouwd deze attitudes die de betrokkene zelf als zodanig aanvoelt, in het tweede geval wordt een extern criterium gebruikt, criterium dat uiteraard betwist kan worden.

Toch kies ik voor het laatste en wel omwille van de overtuiging dat iedere gedragsvorm binnen zijn context effect heeft. Zo heeft het blanco stemmen niet een vacuüm karakter maar een duidelijk effect. Deze stellingname verhindert de lezer die een andere opvatting terzake huldigt niet een eigen interpretatie aan de resultaten toe te kennen.

Doel is dus het vatten van de wijze waarop deze mensen het politiek gebeuren waarnemen, hoe ze het beoordelen en waar-deren, hoe en in welke mate ze er zich in engageren.

De gekozen aanpak zou ik in hoofdzaak holistisch willen noemen en dit op twee terreinen.

Ten eerste t.a.v. het object van onderzoek zelf : er wordt een gelijkmatige aandacht besteed aan het peilen van de politieke attitudes zelf, en aan de relevante context waarin deze te plaatsen en van waaruit ze te begrijpen zijn. Ten tweede omdat de methode niet gericht is op het gebruiken van een soort instrument, maar verschillende mogelijkheden complementair worden benut (open interview, verschillende types vragenlijsten, testen, attitudeschalen en de impressies van de onderzoeker). Wat het eerste betreft — het object van onderzoek of het inhoudelijke aspect — wil ik schematisch verduidelijken naar welke gegevens gepeild werd.

A. Contextuele gegevens :

1) bio- en sociobiografische data : leeftijd, sexe, burgerlijke staat, kinderaantal, opleiding en beroep.

2) materiële context : huur- of eigen woning, aard en inrichting, aanwezige comfortmiddelen, eventueel bezit auto en type, vakantiegewoontes, hobby's en tijdverdrijven, sportbelangstelling en/of -beoefening.

3) peilen naar de eventuele moeilijkheden om de levensstijl te handhaven (mogelijk effect van de economische crisis opsporen)

4) tijds- of levensvulling/-organisatie (andere dan arbeid) : hobby's, sport, belangstelling voor krant en tijdschriften, radio en T.V., muziekvoorkeuren, mogelijke andere interesses; film,

theater, voordrachten; niet politiek sociaal engagement; lidmaatschappen van niet politieke verenigingen.

Opmerkingen :

- a) al deze gegevens worden in de mate van het mogelijke kwantitatief en beschrijvend-kwalitatief geregistreerd.
- b) de meeste antwoorden zijn meer-dimensioneel; ze geven niet alleen deze informatie waar onder een bepaald item wordt naar gezocht maar ook andere informatie (bv. "wat leest u in de krant?" beantwoordt ook of ze zich via dit medium politiek informeren.)
- c) sommige items geven eveneens informatie over de neiging zich in het huisgezin op te sluiten of andersom, naar de buitenwereld toe te treden.
- 5) opsporen van nest- of traditieverschijnselen m.b.t. krantenkeuze, schoolnet, lidmaatschap vakbond en partij, politieke kleurkeuze
- 6) geloof en klerikalisme
- 7) tijdsbeleving: verleden-, heden- of toekomstaccentuering; restauratieve, conservatieve, reformatieve of revolutionaire tendens; optimisme-pessimisme
- 8) peilen naar visie op het gezin, man-vrouwverhouding, kinderen en opvoeding
- 9) ethnocentrisme en racismeschalen
- 10) autoritarismeschaal
- 11) "Rokeach"-schaal m.b.t. het peilen van de aard van de centrale "beliefs" als indicatie voor geslotenheid, geringe sociale integratie en een zeker pessimisme
- 12) het opsporen van overtuigingen met stereotiep karakter.

B. Politiek waarnemen, beoordelen, waarderen, aanvoelen en handelen.

Het is duidelijk dat uit het voorgaande heel wat informatie die betrekking heeft op de politiek kan gehaald worden. Zo verschaft "5" niet alleen gegevens over het nestfenomeen maar evenzeer over de actuele politieke kleurkeuze enz.

1) Het peilen naar de omvang van de politieke belangstelling en attitudes :

- test waarbij 15 items waaronder 3 politieke, geordend moeten worden met de mogelijkheid om items te elimineren
- test waarbij gekozen moet worden uit drie situaties die gericht zijn op het vullen van anderhalf uur vrije tijd. Dit werd vier maal herhaald met steeds andere situaties. De rode draad was dat ieder stel een situatie bevatte met een nutskarakter, een ander op ont-

spanning was gericht en de derde van politieke aard was met dien verstande dat het een politieke toestand betrof die de betrokkene rechtstreeks aanging.

- uit de contextuele gegevens (leesgedrag, kijk- en luistergevoonten) kan worden afgeleid in welke mate de dagelijkse belangstelling uitging naar het politieke gebeuren

- rechtstreekse, open vraag : "Vindt U politiek belangrijk ?; Zo ja/nee : waarom wel/niet ?"

- idem : "Zou politiek U moeten interesseren ?"

2) Vragen gericht op het toetsen van kennis :

- er werd verzocht zich voor te stellen dat een jongere (12 à 14 jaar oud) de betrokkene vraagt uit te leggen wat politiek eigenlijk is. Hoe zou hij/zij daarop reageren/antwoorden ?

- vijf kennisvragen over zaken die in hun algemeenheid regelmatig de media haalden (vb. welke grote partijen maken deel uit van de regering ?)

3) Beoordelen van de crisis :

- peilen naar de verantwoordelijkheid/verantwoordelijken voor de economische crisis

- hoe wordt het regeringsbeleid ter zake beoordeeld ?

- verwachtingen t.a.v. het verloop van de crisis

4) Peilen naar de emotieve component :

- vrij associëren op de woorden politiek en politici

- beoordeling van politici in het algemeen op : eerlijkheid, bekwaamheid en geloofwaardigheid

- een belangrijke bron van informatie op dit terrein vormt de intonatie en de intensiteit van de antwoorden in andere onderdelen van het onderzoek

5) Engagement

- partijvoorkeur en motief

- lidmaatschap in partij en vakbond

- engagement in zaken met politiek karakter (voorlichtings- en beslissingsvergaderingen, meetings, betogingen, stakingsdeelname enz.)

- met anderen over politiek praten

- stemgedrag tijdens de laatste verkiezingen ('81)

6) Meninge n over een aantal algemeen gekende en politiek getinte zaken :

- de mijnstaking in Engeland (actueel ten tijde van het onderzoek)

- apartheidsregime

- plaatsing van de raketten

- vredesbetoging en dergelijke acties

- honger in de wereld (actie "overleven" was in volle gang)

- gastarbeiders

- Vlaams-Waalse tegenstelling

7) Algemeenheids-, particularisme en compromisschaal (variante op de gebruikelijke links-rechts schaal).

Het voorgaande schema wordt hier vrij gecomprimeerd weergegeven. De volledige uitwerking en vooral de uitvoering ervan was in praktijk een vrij uitgebreide en vooral tijdrovende zaak.

Ik heb tot nog toe, relatief geoordeeld, vrij veel aandacht geschonken aan onderliggende visies en stellingnamen. Dit, omdat ik meen dat de benadering en de methode die wordt toegepast in belangrijke mate de resultaten van een onderzoek medebepalen. Dit is m.i. niet te vermijden. Het enige wat de onderzoeker in casu kan doen is zijn a priori's eerlijkheidshalve expliciteren.

Resultaten van het onderzoek.

Binnen het beperkt aantal bladzijden van deze tekst kan ik onmogelijk omstandig verslag uitbrengen van alle facetten die dit onderzoek blootlegde. Daarom beperk ik me tot het aflijnen van deze resultaten die betrokken politieke burger profileren. Ik volg daarbij zoveel als mogelijk de structuur zoals weergegeven in het schema.

Vooraf wil ik nog in herinnering brengen dat de steekproef twintig personen omvatte, onder te verdelen in werkenden en werklozen, mannen en vrouwen.

1. Gegevens die de context verduidelijken

De gemiddelde leeftijd lag tussen 37 en 38 jaar oud. Achteraf gezien vind ik de gekozen leeftijdsrange (30 à 50) te ruim gekozen. Ik had me daarbij laten leiden door vaststellingen uit andere onderzoeken, meestal met een differentieelpsychologisch-theoretische ondergrond. Daarin wordt gesteld dat na dertig de arbeidsplaats is geconsolideerd, de kinderen al meer zelfstandig zijn enz. zodanig dat meer tijd en energie beschikbaar wordt voor zaken zoals politiek. Ik ervaaarde evenwel dat de visie op en de instelling t.a.v. het leven, de ambities die men koestert enz. heel anders is bij iemand die pas de dertig voorbij is dan bij iemand van vijftig.

Zeventien waren gehuwd, drie gescheiden. Deze laatste leefden ook de facto solitair. Vier hadden geen kinderen, acht één kind, zes twee kinderen, één drie en tenslotte één met zes kinderen.

Geen enkele, overeenkomstig de eis in het criterium gesteld, had een hogere opleiding genoten dan lager secundair (A3), een paar zelfs niet meer dan de A4-grad.

De beroepen, uitgeoefend op het ogenblik van het onderzoek, waren :

- mannen : metaalbewerker, chauffeur, bediende, hulpkok, vloerlegger

- vrouwen : schoonmaakster (2), huisbewaarster, bediende, lopende band arbeidster.

Negen betrokken een eigen, elf een huurwoning. De inrichting beschrijven is een subjectieve en dus vrij hachelijke zaak. Men mag dit dan ook als niet meer dan een hulpmiddel beschouwen om zich de medewerkenden in meer levende lijve te kunnen voorstellen. Bij de meerderheid leek de woning vrij goed onderhouden. Opvallend was wel de hoeveelheid en de aard van de meubelen en siervoorwerpen : in het salongedeelte massief houten meubelen, grotere donkere kasten, veel nieuw koperen voorwerpen. Nogal overladen aandoend, dit i.t.t. de nederlandse wooninrichting waar men het gevoel heeft luchtig doorheen te kunnen kijken. Slechts bij twee deed het interieur rommelig, onverzorgd en ook goedkoop aan : de inboedel afkomstig uit een grote meubeldiscount. Precies bij een van deze laatsten zag ik een vol-eikenhouten kast gevuld met vuurwapens die niet tot de goedkoopste prijsklasse behoorden. Slechts bij een bezoek kon ik het predikaat "armoedig en vuil" zonder moeite toekennen.

Qua comfortmiddelen noteerde ik : 18 KTV's, 15 stereocombinaties, 3 videoapparaten, 16 ingerichte keukens (waarvan 4 vrij luxueus en zeker die naam waardig), 18 wasmachines, 1 vaatwas, 14 diepvrieskist of -kasten.

De meerderheid hechtte secundair wel belang aan het volgen van de mode. Doch prijs en functionaliteit van kledij hadden zeker de voorrang. Slechts twee gaven absolute prioriteit aan de mode, terwijl vier er in het geheel geen belang aan hechtten.

Ik telde acht nieuw aangekochte auto's (Citroën BX : 2, B.M.W., Peugeot 204, Renault R4, Ford Taunus en Fiësta, Opel Ascona). Zeven gaven de voorkeur aan een tweedehands-wagen (Citroën DS, Ford Fiësta : 2, Vauxhall, Renault, Volkswagen Diesel, Mercedes). Geen had strikt genomen, een auto nodig voor beroepsdoeleinden.

Voor het doorbrengen van de vakantie lagen de voorkeuren als volgt : thuisblijven : 8, daguitstappen : 5, binnenlands : 3, buitenland : 4 (Duitsland, Spanje, Zweden).

De hobby's gaan voor de mannen van munten verzamelen, over elektronica, vissen (2), schilderijen maken, vuurwapens (2),

recente films volgen tot modelbouw. De ondervraagde vrouwen richtten zich eerder tot lezen (4), handwerk (4), muziek beluisteren en TV-kijken, knutselen en paardrijden. Vijf gaven toe dat de kosten vrij hoog waren, toch dacht niemand eraan daarop te bezuinigen.

T.a.v. het handhaven van de levensstijl kristalliseerde het gesprek zich rond drie vragen, ieder met drie antwoordmogelijkheden.

1) Kunt U in de huidige crisistandigheden Uw levensstijl handhaven zonder moeite : 6, met enige moeite : 11, met grote moeite : 3.

2) Zou U zich nu duurdere comfortmiddelen kunnen aanschaffen of deze vervangen : zonder moeite : 1, met enige moeite : 7, met grote moeite : 10, konden zich niet voorstellen iets te moeten vervangen : 2.

3) Op de vraag of en in welke mate men de crisis aanvoelde, verraste het dat er weinig spontane reacties loskwamen. Na enig nadenken antwoordde men vrij stereotiep : autorijden en verwar ming (stookolie) waren behoorlijk wat duurder geworden.

Na mijn bezoeken, waarbij ik in vertrouwen met die mensen sprak, en voor een beperkte tijd in hun leefatmosfeer vertoefde, is het mijn indruk die overigens door vaststellingen wordt ondersteund dat er niet gesproken kan worden van rechtstreekse, diep-invretende crisiservaringen. Men mag daarbij een aantal essentiële kenmerken van deze groep niet uit het oog verliezen. Het gaat om lager of ongeschoolde groepen, de helft onder hen daarenboven werkloos. Het zijn misschien niet de minstbedeelden, maar ze behoren zonder twijfel tot de categorie minder-bedeelden. Ze berekenen en overleggen meer, bezuinigen hier en daar wel wat, doch in geen geval op drastische wijze. Het handhaven van het comfort waar men gewoon aan is komt in elk geval niet in het gedrang. Men klaagt over het algemeen wel, maar als men goed luistert, vertaalt hun klacht niet zozeer misère maar wel een sterk ongenoegen over inleveringsmaatregelen die als onrechtvaardig worden aangevoeld.

De enige uitspraak die mij als authentiek aandeed, d.w.z. een onmiddellijke en rechtstreekse zorg omtrent een crisiseffect, kwam van deze mensen met volwassenwordende kinderen. Ze waren bekommerd om de huidige mate van werkloosheid, meer specifiek : de geringe mogelijkheden en de grote moeilijkheden die hun telgen in het vooruitzicht hadden om aan werk te geraken.

Deze opmerking over het ontbreken van een rechtstreekse crisiservaring mag triviaal lijken. Toch is het m.i. een betekenis-

volle factor voor het begrijpen van hun politieke attitude.

Het opsporen van lees-, kijk- en luistergewoonten bracht twee relevante zaken aan het licht. Ten eerste waar hebben ze binnen deze sectoren belangstelling voor, hoe kun je deze belangstellings-items kwantitatief en kwalitatief omschrijven? Verder kan men uit dat omvattend geheel afleiden wat de omvang en de inhoud is van hun politieke informering. Deze zaken kwamen in het onderzoek vrij uitgebreid aan bod.

Vijf lezen nooit een krant, zes als er toevallig één beschikbaar ligt maar ze zullen geen kopen, één een drietal keer per week, acht iedere dag. De frequente lezers zijn allen mannen. De voorkeuren liggen als volgt: Nieuwsblad 7, Het Laatste Nieuws 5, Het Volk 2, eender welk 2, De Morgen 1. (Sommigen gaven meerdere titels op). Lezen politieke artikels: altijd 1, regelmatig 2, zelden en/of nooit 12. Dertien zeggen regelmatig week- en maandbladen te lezen. Hier gaat de voorkeur uit naar Humo en T.V.-Express 9, Flair, Libelle, Story, Zondagsnieuws en Panorama 10, hobbybladen 3.

Het aantal krantenlezers ligt beduidend lager dan verwacht. Inhoudelijk blijkt de belangstelling gericht op sport, misdaad en varia. Politiek komt nauwelijks aan bod. De politiek-ideologische voorkeur weerspiegelt zich niet in de krant die men leest. Van de 11 S.P.-ers (voorkeur) kiest slechts één konsekvent voor De Morgen. De belangstelling t.a.v. week- en maandbladen is gericht op "gedurfde" artikels in combinatie met de T.V.-programmatie (Humo), sensatie, schandalen en de laatste mode-trends. Hobbybladen worden enkel door mannen gekocht (vuurwapens, modelvliegtuigbouw, elektronica). Men mag rustig zeggen dat uit dit geheel van gegevens blijkt dat er nauwelijks van politieke informering via deze media sprake is.

De radio geniet een vrij hoge luisterdichtheid waarbij B.R.T.2 en de vrije zenders zowat bij allen de voorkeur genieten. Los van programma's zoals Servicetelefoon wordt er weinig actief geluisterd. De uitzendingen fungeren meer als achtergrondvulling. Het programma Aktueel, gericht op uitgebreidere informering, is bij twaalf onder hen niet eens bij naam gekend. Vijf omschrijven het als "besprekingen van recent nieuws", doch er wordt niet op afgestemd.

TV-kijkgewoonten werden vrij uitgebreid onderzocht en dit vanuit verschillende invalshoeken. Ik beperk me evenwel tot het meest essentiële.

Voor een goed begrip dient men vooraf een onderscheid te maken tussen aanbod (de programmatie) en de afname (waarop men effectief afstemt). Het aanbod van de nederlandstalige zen-

ders werd over een maand geanalyseerd, in categorieën uitgesplitst en verhoudingsgewijze uitgedrukt. Voor dit laatste werd rekening gehouden met het aantal en niet met de tijdsduur. Vertrekkend van deze analyse werd een representatieve programma'tie opgesteld en aan de medewerkers voorgelegd.

<i>categorie</i>	<i>aanbod</i>	<i>afname</i>
ontspanning	56,6 %	71,0 %
educatief	22,6 %	13,6 %
info & duiding	8,0 %	12,6 %
pol.-ideologisch & religieuze programma's	12,9 %	2,8 %

Er doen zich twee complementaire bewegingen voor. Men neemt meer ontspanningsprogramma's af dan wordt aangeboden. Dit betekent dus een voortdurend overschakelen waarbij men zich richt naar ontspanning en andere programma's vermijdt. Het gaat vooral om series 19 %, film 14 %, spelprogramma's met aanzienlijke prijzenpot 8,8 %, quiz 8,8 % en sport 6,9 %. Eenzelfde tendens doet zich voor t.a.v. info en duiding. Een relativering is hier evenwel op zijn plaats. Uit de gesprekken bleek dat het Nieuws als een soort psychologisch midden of oriëntatie fungeert. Iedereen keek naar het nieuws hoewel men grif toegaf er weinig aandacht aan te geven, het zelfs afdeed als "het is altijd dezelfde zever/miserie". Ook Panorama die relatief hoog scoorde, werd met dezelfde oppervlakkigheid benaderd. Men herinnerde zich bijvoorbeeld wel welke prijs werd weggekaapt in het spelprogramma "Hoger-Lager", doch niet het thema dat in Panorama aan de orde kwam.

De complementaire beweging aan deze eerste tendens is dat het aanbod educatieve en ideologisch ondersteunende programma's de afname in belangrijke mate overstijgt. De enige uitzondering binnen dit pakket vormde Librado. Typisch is dat het de enige uitzending door derden betreft die de Veronicatoer opgaat (korte flitsen politieke propaganda afgewisseld met sport, spel en pop).

Men kan een vrij grote overeenkomst vaststellen tussen de kwalitatief inhoudelijke aard van de kranten, weekbladen en de TV-programmaconsumptie. Ik leg de nadruk op het laatste woord: er kan nauwelijks gesproken worden van verwerking.

Uit een ander onderdeel van het onderzoek bleek dat TV-kijken niet zo belangrijk wordt geacht. Toch kijkt men behoorlijk veel. Ik meen dat te mogen interpreteren als een indicatie dat het

TV-kijken eerder als een passieve tijdvulling kan gezien worden, dit in tegenstelling tot een actief "agressieve" wijze van tijdsorganisatie.

Wat de muziekbelangstelling betreft — ik wees eerder op het achtergrond vullend karakter van het radiobeluisteren — liggen de accenten voor acht onder hen op populaire ontspanningsmuziek (gecommercialiseerde schlagers en top hits), zes verkiezen pop en rock, weer zes geven de voorkeur aan licht klassiek (operette).

Ook het filmbezoek is heel wat lager dan verwacht : nooit 11, twee à drie maal per jaar 4, eens per maand 5, eens per week 1. Romantische en emotioneel aangrijpende films scoren het hoogst. Twee beschikken over een toneelabonnement, vier gaan twee tot driemaal per jaar, veertien nooit.

Het volgen van voordrachten scoort in dezelfde richting.

De grote lijnen tekenen zich duidelijk af. Er is een duidelijke tendens tot regressie naar de cel van het huis en het gezin. Kwalitatief focust men op passieve ontspanning/tijdvulling.

Bij vijftien is er sprake van sportbelangstelling. Deze gaat uit naar voetbal, zwemmen, boks en catch, motorsport, schieten (vuurwapens), het spelen met vinken en duiven, paardrijden. Acht beoefenen hun voorkeursport ook in min of meerdere mate actief. Dat duurdere sporten ook toegankelijk zijn voor sommige van deze mensen mag blijken uit het feit dat een vrouw (schoonmaakster) er een eigen paard op na houdt (de echtgenoot, niet in het onderzoek betrokken, is elektricien). De vuurwapenliefhebbers vertelden me dat iedere kogel tien à twaalf frank kost en dat vijftig schoten per wekelijkse oefening geen overdreven aantal is. Het doet me opnieuw de vraag stellen waar de effecten van de crisis zich dan wel laten voelen ? Het roept in ieder geval geen reminiscenties op aan de staat van behoefte tijdens de crisis van de dertiger jaren.

Voor de hobby's geldt dezelfde bemerking. Verder valt op hoeveel tijd en energie vooral de langdurig werklozen daaraan besteden. De welvaartstoestand tekent zich, als men even afstand neemt van haar verworven evident karakter, toch zeer duidelijk af.

Elf gaan nooit naar sportmanifestaties, hobbyclubs, voordrachten, buurtcomités of openbare bibliotheken. De regressie-tendens waar ik eerder op wees, wordt ook hier onderstreept. Men bezoekt wel regelmatig familie, vrienden en sommigen ook cafés.

Acht vinden zichzelf gelovig, dit terwijl er veertien uit een gelovig milieu afkomstig zijn en ook op school in de christelijke

leer werden geïnitieerd. Dit gelovig zijn mag niet als synoniem begrepen worden van christelijk. Sommigen verwijzen naar een mysterieuze instantie : "... er moet ergens toch iets zijn...". Het komt mij voor als werd in de opvoeding een primitieve "belief" gevormd waarvan de rationele argumentatie (het verhaal) sterk is vervaagd, betwijfeld of zelfs niet meer geloofd wordt. De emotieve component bleef evenwel en resulteerde, bij sommigen althans, in een krachtige maar onbenoemde, latente factor. Het effectieve klerikalisme is nog verder teruggedrongen. Slechts vier noemen zich nog katholiek, waarvan twee op een kritische wijze rekening houden met de voorschriften van de kerk en er één is die nog wekelijks de zondagsmis bijwoont.

Deze terugloop mag niet begrepen worden als een aversief gedrag. Men blijft bijvoorbeeld even vrolijk de kinderen verder naar het vrije, dus katholieke onderwijsnet sturen. De ideologische component is voor henzelf "quantité négligeable" geworden, maar dan enkel deze component, niet het feitelijke gedrag dat zich vertaalt naar instituten en instituties (onderwijs, politieke partij, ziekenbond, vakbond, de gekochte krant enz.).

T.a.v. hun kinderen vinden ze dat deze zelf moeten uitmaken of ze al dan niet gelovig willen zijn, in wezen een vrijheid achteraf want intussen worden ze wel in de christelijke leer opgevoed. Deze tolerantie daalt fel t.a.v. minder bekende godsdienstgroeperingen. Een overigens inhoudelijk vage attitude want over Jehova's getuigen weet men niets meer dan dat ze van deur tot deur aanbellen terwijl de Mormonen van ergens uit Amerika afkomstig zijn.

Wat de tijdsbeleving of -oriëntering betreft legt de helft de nadruk op het heden, tegelijk een blik op de toekomst gericht terwijl het verleden wordt uitgesloten ("wat voorbij is, is voorbij"). Vijf anderen vertrekken vanuit het heden maar vinden de lessen uit het verleden waardevol. Hoe dan ook, voor niemand is er sprake van een teleologische gedetermineerdheid : de toekomst is in handen van "de" mens, niet van een god of een andere extranatuurlijke kracht. Het belang dat aan het heden wordt gehecht, staat niet synoniem voor bewuste actualiteitsbeleving. Men leeft in een redelijke mate van comfort en dobert van daaruit verder. Men wordt als het ware door het heden geleefd, dit als tegenstelling van een bewuste nu-beleving en een duidelijk, doelgericht plannen. Dit sluit aan bij de eerder genoemde terugtrekkings-tendens : het huis-gezin dat als een eiland (isolatie) drijft op de zee van sociale gebeurtenissen.

Ook de toekomstgerichtheid, door toch meer dan de helft als belangrijk geacht, draagt een vaag karakter. Niemand kan deze

trek echt motiveren. Sommigen wijzen op de toekomst van de kinderen of maken er zich vanaf met "... iedereen vindt dat toch...".

Kortom, vanuit een materiële context die soms wel enige zorgen baart, maar in geen geval een toestand van misère benadert, leeft men met een zekere passieve genoegzaamheid, de blik nauwelijks naar buiten (tijd en ruimte) gericht.

T.a.v. de visies op het verloop van de crisis, vind ik het essentieel op de achtergrondinstelling te wijzen van waaruit deze visies worden aangebracht. Vooral de afstandelijkheid valt op. Het item "crisis" is ergens latent aanwezig, maar het moet opgeroepen worden. Dan praat men "er over" en niet "vanuit" een concrete ervaring. Inhoudelijk wordt dit thema zowel positief als negatief gekleurd. Negatief want het is een onaangenaam onderwerp hoewel men er weinig concreets over weet te vertellen. Matig positief of optimistisch want het wordt weer beter, voor de meesten met een vrij realistische toekomstperceptie terwijl sommigen dan weer de omstandigheden van de zestiger jaren zien terugkeren.

De economische crisis is hoe dan ook geen nabij fenomeen te noemen. Deze ingesteldheid roept bij mij termen op die men bij Marcuse terugvindt : inkapseling, creatie en inductie van een gelukkig maar verdovend bewustzijn. Het pessimisme dat deze auteur aan de dag legt t.a.v. maatschappijverandering van onderuit, lijkt me althans voor deze kleine groep, gegrond.

Om de context verder uit te tekenen werd gewerkt met een aantal schalen (o.a. de anomia-, etno- & racisme-, de autoritarismeschaal, vragenlijsten die een visie blootleggen over man/vrouw-verhoudingen, visies t.a.v. kinderen en opvoeding enz.). Ik beperk me tot de grote lijnen.

Het gezin wordt door de meerderheid gezien als een natuurlijke samenlevingsvorm. Aangezien allerlei experimenten op dat vlak ingaan tegen de natuur van de mens, kunnen die niet anders dan falikant aflopen. Het huishouden doen is geen aangeboren kwaliteit van of opgave voor de vrouw (mening), toch is het bij driekwart van de ondervraagden de vrouw die er zich exclusief mee belast (feit). Beide seksen zijn even bekwaam om grote beslissingen te nemen (mening), maar hier is het meestal de man die het laatste woord heeft (feit), tenzij waar het de opvoeding betreft. De meeste mannen vinden dat hun mannelijke telgen wilskracht, zelfbeheersing en vastberadenheid moet worden bijgebracht. De stereotiepe visie dat vrouwen daar heel wat soepeler in zijn en ook ruimte laten voor emotie, wordt hier niet ontkracht.

Deze voorbeelden schetsen voldoende de grote lijn : de discrepantie tussen feit en mening, de bevestiging van geijkte rolpatronen, de meer emancipatorische visie van vrouwen t.a.v. emoties hoewel dit predikaat toch met enige omzichtigheid moet worden gebruikt.

Waar men stelt dat mensen in het algemeen zich veel te weinig voor de medemens interesseren, geeft men op een andere plaats in het onderzoek toe dit al evenmin te doen. Voor eigen deur vegen geeft het minst problemen, overigens de meeste mensen zijn weinig of niet te vertrouwen. Deze beoordeling en achterliggende houding leidt evenwel niet tot eenzaamheid. Men trekt zich terug in de gezinscocon waar men de tijd verdriift.

Etno- en racismeschalen gaan ervan uit dat mensen behorend tot een bepaalde cultuurgemeenschap – vooral als deze groep een crisis- of stresssituatie beleeft – de neiging vertonen zich tot een meer coherente groep aaneen te sluiten en tegelijk zich afzetten t.o.v. leden van andere cultuurgemeenschappen. Ik heb deze tendens noch t.o.v. Walen, noch t.o.v. gastarbeiders echt significant kunnen vaststellen. Als deze theorie steek houdt mag men dan uit de gedane vaststelling (eens te meer) afleiden dat directe crisiservaringen ontbreken ?

Autoritarismeneigingen werden wel in vrij sterke mate vastgesteld. Dit vooral bij de mannen, waarbij de werkloze mannen dan het hoogst scoren. "Orde en respect" zijn de sleutelwoorden die bij velen sterk aanslaan. Dit op eerder irrationele wijze, d.w.z. het zijn waarden op zich niet door rationele argumenten ondersteund.

Hoe kan men de grote lijnen die zich tot nog toe in het onderzoek aftekenen omschrijven ?

Wellicht het meest treffend is de ruime mate van comfort die a) als een evidentie wordt beleefd, en b) zonder veel omhaal verder gehandhaafd kan worden, terwijl c) diepgaande en directe crisiservaringen blijken te ontbreken. Deze zaken krijgen pas hun volle betekenis als men er een aantal relevante factoren naast zet. Deze mensen werden geselecteerd via een vrij scherp criterium en zijn te situeren in de lagere opleidings- en inkomenscategorie. Er is een economische crisis aan de gang die al vrij lang duurt en waarvan de daaraangekoppelde inleveringspolitiek toch in hoge mate precies deze groepen treft. Bovendien zijn de helft van de ondervraagden werkloos.

De psychische houding die daarmee gepaard gaat, wordt gekenmerkt door isolering en passiviteit. Isolatie in de tijd : nadruk op het heden, weinig bewuste organisatie van maar eerder geleefd worden door dat heden. Isolatie in de ruimte : een regressie-

tendens naar de veilige cocon van het huis-gezin, nauwelijks een neiging om zich in sociale activiteiten van welke aard dan ook te engageren. Passiviteit in die zin dat er van bewuste en doordachte beleving en organisatie als het ware niet gesproken kan worden.

Men laat de gebeurtenissen op zich afkomen, eerder dan ze zelf te gaan zoeken. Termen als "tijdvulling en tijdverdrijf" mogen, meen ik, terecht gebruikt worden. Passieve TV-consumptie vormt niet alleen qua omvang een belangrijke factor, het is tegelijkertijd een exponentieel voorbeeld voor de wijze waarop andere sectoren van het sociale leven worden benaderd: het spektakel dat zich aanbiedt wordt passief geslikt en snel vergeten.

Daarnaast kan men hier reeds een verschijnsel vaststellen dat men atomistisch of situationeel denken kan noemen. De keuze van het schoolnet voor de kinderen, de krant zo men die al leest, lidmaatschap bij ziekenfonds en vakbond enz. worden bepaald door situationele factoren en niet door een samenhangende ideologie. Zo is het geen uitzondering dat iemand die zich een overtuigd socialist noemt zijn kinderen naar een katholieke school stuurt omdat die net om de hoek is, Het Laatste Nieuws leest omdat er veel sport in staat, zich aansluit bij een christelijke mutualiteit omdat zijn ouders dat ook waren.

Tot slot van dit eerste deel nog de volgende opmerking. Een belangrijk deel van de responsen wordt gevormd door meningen die de ondervraagden uitten "over" een aantal zaken. Dit is heel wat anders dan het verwoorden "vanuit" een conflictsituatie. Toch is dat spreken over niet zomaar tot informatie van geringe waarde te reduceren. Immers het weerspiegelt hoe men denkt en handelt in niet-crisissituaties en deze zijn voor de meesten, veronderstel ik toch, veel groter in aantal dan conflicttoestanden.

2. Het waarnemen, beoordelen, waarderen en aanvoelen van het politiek bedrijf.

Uit lees-, luister- en kijkgewoonten kon men afleiden dat de mate waarin men zich over politiek informeert, dus ook een indicatie voor de mate van interesse, uitermate gering was.

De test "het ordenen van items naar de estimatie van belangrijkheid" leverde twee betekenisvolle zaken op. Eerst en vooral werden alle politieke onderwerpen, waaronder ook "vakbond", door meer dan de helft uit deze proef geweerd als zijnde "in het geheel niet belangrijk". De uiteindelijke klassering nam de vorm aan van drie concentrische cirkels of belangrijkheidsferen. Meest belangrijk werd geacht (in volgorde): partner, opvoeding,

vrienden en gezinsfinanciën. De tweede cirkel bevat : hobby, sport, milieuzorg (Bhopal actueel op dat ogenblik), werk/zoeken naar werk, honger in de wereld (de actie "overleven" kwam net op gang). Als het minst belangrijk beschouwde men : internationale en nationale politiek, geloof en tot slot gemeentepolitiek.

De resultaten van de test met de keuzesituaties (een geheel andere aanpak op een andere plaats in het onderzoek uitgevoerd) lagen geheel in deze lijn.

De rechtstreekse vraag "zou politiek U moeten interesseren?" leverde negen neen-antwoorden en drie misschien op. De acht ja's klonken weinig overtuigd en men kon nauwelijks een reden voor dit ja opgeven. "Of men politiek belangrijk vindt ...": men aarzelt, denkt na, weet het niet goed; de intonatie was vlak, kortom het gaf de indruk van grote afstandelijkheid.

Ook hier blijken twee betekenisvolle zaken vast te staan. Politiek wordt door deze mensen niet of nauwelijks belangrijk geacht. Het brengt hen niet in beweging, de uitlatingen zijn niet emotioneel te noemen, men haalt veeleer de schouders op. Er dient evenwel opgemerkt dat het item hier "politiek" was en niet de persoon van de politicus. Dit laatste lokte een veel fellere reactie uit.

Ten tweede wil ik wijzen op een andere zaak die in dit sterk ingekorte verslag niet aan bod komt m.n. het belang dat men hecht aan werk of het zoeken naar werk. Op vijftien items scoort die als zevende na hobby, sport en milieubeleid (voor de werklozen zelfs een negende plaats). Ik had een hogere score verwacht, vooral gezien de economische omstandigheden, het verlies aan koopkracht en de toegenomen moeilijkheden om een baan te vinden. Ik meen dit gering belang als volgt te kunnen verklaren. Vanuit budgettair opzicht is het niet meer strikt noodzakelijk te werken om een minimaal kwalitatief bestaan te kunnen handhaven. Woont men daarenboven samen met een partner die een loon verdient, dan kan dit peil tot een vrij behoorlijk niveau worden opgetrokken. De "nieuwe armoede" waarover vooral door oppositiepartijen gesproken wordt — daarmee het inleveringsbeleid contesterend — heb ik slechts bij één lid van deze groep kunnen vaststellen. Bovendien was daar sprake van een samengaan van verschillende determinerende factoren (eerder gemaakte schulden, een echtscheidingsprocedure...). Ik beweer overigens niet dat deze mensen zich met groot gemak alles kunnen permitteren. Naast deze materiële dimensie waar ik slechts zeer summier ben op ingegaan, heeft arbeid ook een existentiële, individuele en sociaalpsychologische functie.

Wat stel ik vast : deze mensen (de werklozen) hebben een alternatief (of substitutie-)circuit opgebouwd waarin deze functies uitgevoerd en deze behoeften bevredigd kunnen worden. Als illustratie wil ik de werkloze man ten tonele voeren die vinken kweekt, kooitjes bouwt, deelneemt aan wedstrijden, in verenigingen zetelt enz. Dit is een hobby die slechts een bepaalde periode van het jaar uitgeoefend kan worden. Geen nood evenwel, hij houdt er ook een kanjer van een herdershond op na en is daarbij aansluitend lid van een dressuurclub. Ten derde beoefent hij het radioamateurisme op de burgerband (C.B.) en vult lege uren door op deze band te luisteren en te praten. Ik kreeg de indruk dat deze man zelfs tijd te kort kwam. Hij praatte over zijn hobby's met een bezieling alsof het leven ervan afhing.

Men moet overigens bedenken dat deze mensen t.a.v. werk niet deze aspiraties en verwachtingen koesteren die bijvoorbeeld universitair geschoolden hebben. Dit betekent niet dat ik er geen beroepsfierheid heb ontmoet. Maar het lijkt me fout de zelf- en sociale realisatie doorheen arbeid, daar volledig mee te identificeren. Dit thema verdient nogal wat aandacht omdat ik meen dat de houding t.a.v. arbeid niet zonder betekenis is voor de (over all) politieke attitude. Ik kom daar verder op terug.

De visie op de vakbond verdient eveneens aandacht. Dit item werd elf keer uitgesloten als zijnde niet belangrijk. De resterenden kenden aan deze instelling een gering belang toe (9de tot 14de rang). Dat er bij deze mensen weinig sprake is van een solidariteitsgevoel op het arbeidsvlak mag blijken uit de volgende twee stellingnamen :

- 1) De vakbond is een dienstenverlenend instituut waarvoor men betaalt (een soort advocatenkantoor), nog nauwelijks geassocieerd met een politieke ideologie
- 2) Zestien menen dat een beslissing tot staken een individuele act is, waarbij men niet beïnvloedt mag worden door anderen of door wat anderen treft.

Ten tijde van dit onderzoek verkeerde de mijnstaking in Engeland in zijn slotfase. De helft van de groep reageerde met de uitspraak dat men maar beter kon ophouden, het haalde toch niets uit. Defaitisme dus (deze focus mag uiteraard de andere helft die voor voortzetting waren, niet tot nul reduceren).

Kennis vergt informering. Ik wees er eerder op dat er van dit laatste nauwelijks gesproken kan worden. Desalniettemin toch de vraag : welke cognitieve visie houdt men er t.a.v. politiek op na ? De resultaten van de poging tot definiëren kunnen in vier groepen worden gesplitst. In de eerste plaats deze mensen die het probleem van zich af en naar een andere toe schuiven. De jongere

(uit de testopgave) die de vraag stelt "wat politiek nu eigenlijk wel is" moet het maar aan een andere vragen die daar meer verstand van heeft. Ten tweede wordt het probleem door sommigen in de tijd verschoven. Het kind in kwestie (12 à 14 jaar oud) moet wachten tot later want hij zou dat nu toch nog niet verstaan. De derde subgroep geeft toe een antwoord schuldig te moeten blijven, terwijl de vierde groep toch een poging deed enige inhoud aan het begrip te geven.

Politiek heeft voor hen te maken met organiseren van het land, voor de enen in de richting van welzijn en vooruitgang, voor de anderen draagt het meer het karakter van "elleboogwerk, profijt zoeken, zakken vullen enz."

Ik geef toe, zelfs op de wijze zoals hier aangebracht, is het geen makkelijke vraag. Een inhoudelijk sterk en coherent antwoord zou me dan ook hebben verbaasd. Toch was ik nieuwsgierig hoe zij dit probleem zouden benaderen. Het is meen ik duidelijk dat, zo deze mensen al over politiek praten, zij dat doen vanuit een aanvoelen of vanuit traditionele stereotypen.

Er werden ook vijf meer concrete vragen gesteld over zaken die een vrij algemene bekendheid genoten. Vier wisten dat Declercq vervangen was door Grootjans (wat toen dagelijks het nieuws haalde). Acht konden de volgende verkiezingsdatum bij benadering duiden en weer acht gaven correct de C.V.P. en de P.V.V. als regeringspartijen op. Het begrip "volmachtenregering" werd door vijf redelijk juist omschreven. Dat de S.P. de laatste gemeenteraadsverkiezingen gewonnen had in hun stad (voor Brugge een vrij ruchtbare zaak) was bij zeven bekend.

Zodat een derde juiste antwoorden dus. Men dient evenwel rekening te houden dat deze juiste antwoorden niet steeds door dezelfde mensen werden gegeven, wat de score per persoon eigenlijk nog lager legt.

Vanuit de emotieve component van de attitude werd wat intensiteit en kleuring betreft heel wat geprononceerder geantwoord. Bij de vrije associatie op de volgende twee sleutelwoorden ontbreekt het niet aan emotionele kracht en duidelijkheid.

Politiek : corrupt, rotboel, kinderachtig, manipulatie, leugens. Politiekers bedacht men met : dieven, geldzakken, profiteurs, ze raken aan hun eigen gedoe niet meer uit... Op andere schalen scoren deze laatsten bovendien zeer laag wat geloofwaardigheid en eerlijkheid betreft. Een uitzondering vormt vakbekwaamheid die heel wat hoger wordt ingeschat. Drie kwart is overigens overtuigd dat politici onderling akkoorden afsluiten waar het grote publiek geen weet van heeft.

T.a.v. het regeringsbeleid dat gericht is op het ombuigen van de

economische crisis meent eenzelfde groepsdeel dat de effecten van de maatregelen enkel de rijken ten goede komen of nergens toe dienen. Het resterende vierde ziet ze wel als noodzakelijk wil men het land er weer bovenop helpen. De grote helft ziet heil in een sterke politieke figuur. Dit mag niet onmiddellijk geïnterpreteerd worden als een fascistoïde tendens, hoewel er vooral bij de mannen een belangrijke mate van autoritarisme aanwezig is. Een dergelijke persoonlijkheid zou tot opdracht hebben het onoverzichtelijke karakter van de politiek te verhelderen en interne misbruiken (vriendjespolitiek) uit te roeien. Tegelijk zien de meesten evenwel het gevaar in van machtsmisbruik. Overigens ziet niemand enig profijt in een radicaal doorgevoerde federalisering.

Hoe liggen de partijvoorkeuren? S.P. scoort het hoogst (11), C.V.P. volgt met drie, Agalev en V.U. ieder met één, een andere heeft een wisselende voorkeur, terwijl de resterende drie zich aversief opstellen t.a.v. iedere partij. Deze voorkeuren worden nauwelijks vertaald in effectieve lidmaatschappen (slechts 2 : S.P.). Het stemgedrag valt samen met de hoger uitgedrukte voorkeuren. Als motief geeft men op : overtuiging (9), familietraditie (4), invloed partner (3). Het nestfenomeen is dus slechts in geringe mate vast te stellen, iets wat ook bleek uit andere onderdelen van het onderzoek.

Het politiek engagement overstijgt nauwelijks het koesteren van de latent aanwezige voorkeur. Ik ging na in welke mate men ooit had deelgenomen aan buurtcomités, politieke optochten, verkiezingsmeetings, vergaderingen van partij en vakbond, stakingen en stakingspiketten, het ondertekenen van petitie's. In vier vijfde van de gevallen werd "zelden of nooit" geantwoord. Daarnaast wordt al even zelden met vrienden en/of familie over politiek gediscussieerd. Gebeurt het toch dan komt het initiatief meestal niet van de ondervraagde maar van de andere gesprekspartner.

Er werd binnen dit project ook gewerkt met een variante op de klassieke links-rechtsschaal. Een variante omdat ik nogal wat kritiek heb t.a.v. deze schaal. De classificatie is hoogst vaag en nergens worden de termen exhaustief gedefinieerd. Bovendien is het niet duidelijk of men er nu de emotieve ofwel de cognitieve component mee peilt. Het alternatief was gericht op het inschatten van meningen (dus cognitief) en zou nagaan of er coherentie in het politiek denken vast te stellen was, plus op welke belangenmodaliteit (algemeen of particulier belang of een compromis) de nadruk kwam te liggen. Het resultaat lag geheel in het verlengde van andere onderzoeken (o.a. Jansen en Voestermans, 1978).

Er tekenden zich geen geaccentueerde clusters af. M.a.w. men reageerde op ieder item van de schaal als een op zichzelf staand gegeven (nauw verwant met het atomistisch of situationeel denken waarop eerder reeds werd gewezen). Er is dus geen sprake van een cognitief politiek-ideologisch referentiekader van waaruit geoordeeld wordt. Dit was in zekere zin voorspelbaar. Immers, een dergelijk kader kan slechts het gevolg zijn van enige vorm van studie, hetzij schools, hetzij via partij- of vakbondsvormingsdagen.

Tot slot van dit overzicht, nog iets over hun mening t.a.v. de plaatsing van de raketten en de manifestaties van de vredesbeweging. De helft van de groep kiest voor een afschrikingsaanpak (dus plaatsing), een kwart is voorstander van een benadering gesteund op goede wil (impliceert eenzijdige ontwapening), het resterende vierde houdt er geen mening terzake op na. Twaalf trekken zich van de vredesbeweging niets aan, men denkt er gewoonweg niet over na. Slechts drie keer noteerde ik uitspraken in de zin van "die doen tenminste iets". Bij de overige vijf varieerde de mening van "oproerkraaiers" over "dromers" en "idealisten" tot "tijdverlies". Slechts twee hadden er ooit zelf in gemarcheerd (in vakbondsverband).

Tot hier dit overzicht. Ik heb gepoogd uit de enorme hoeveelheid gegevens een selectie aan te bieden die een beeld geeft zowel van het onderzoek zelf, als van de personen die erin werden betrokken. Welke verklaring draagt een plausibel karakter opdat men de politieke houding die uit dat profiel naar voor treedt zou kunnen begrijpen?

Voor een goed begrip is het in de eerste plaats nodig enige afstand te nemen. Immers de lezer, de betrokkenen en de onderzoeker behoren tot dezelfde leefwereld wat het risico inhoudt dat heel wat van de gedane vaststellingen een evident karakter krijgen en daardoor niet als feiten worden beoordeeld waarvan het de moeite loont om even bij stil te staan. Een voorbeeld van een dergelijke vaststelling is het feit dat binnen deze kleine proefgroep vijftien gezinnen werden geteld die over een auto beschikken (zelfs een gezin over twee). Men kan daarover heen lezen, dat als "normaal" beschouwen wat het statistisch ook wel zal zijn. Doch plaatst men daarrond een aantal andere factoren, dan krijgt deze vaststelling toch wel een extra betekenisdimensie. Het gaat immers om mensen met een laag inkomen waarvan de helft bovendien werkloos is. Hoewel de auto's niet tot de duurdere prijsklasse behoren, zijn ze evenmin te situeren bij de allergeoedkoopsten. Geen heeft strikt genomen een auto nodig voor beroepsdoeleinden. Dit moet dan weer worden geplaatst

tegen een periode van laagconjunctuur met een inherente daling van de koopkracht wat autorijden in geen geval goedkoper maakt. En toch, niettegenstaande deze factoren, kunnen deze mensen zich a) dit comfort, b) permitteren.

Het autobezit wordt hier enkel gebruikt als exponentieel voorbeeld voor een vrij algemene toestand.

Men kan zich afvragen wat deze mensen kan motiveren om zich uit de beslotenheid van deze comfortabele privésfeer naar buiten toe te begeven, zich te engageren in zaken met een sociaal karakter. M.i. spelen twee determinanten een hoofdrol.

Aan de ene kant het ervaren van een noodsituatie t.t.z. bepaalde behoeften worden dermate onvoldoende bevredigd dat ze aanzetten tot handelen. Het zal duidelijk zijn dat de politieke organisatie van een samenleving nauw betrokken is bij het bevredigen van zeer diverse behoeften. Hoe verscheiden ook, deze kunnen gerangschikt worden op een continuüm van nabijheid, aan de ene pool "dichtbij", aan de andere "veraf". De behoeften aan voeding, kledij, huisvesting, persoonlijke veiligheid enz. liggen dichtbij, deze van bv. internationale veiligheid : veraf. Hoe dichterbij een bepaalde behoefte die niet meer afdoende bevredigd wordt te situeren is, hoe eerder de betrokkene ertoe neigt tot handelen over te gaan, zich desgevallend zal identificeren en organiseren met lotgenoten.

De prangende vraag ligt voor de hand : heb ik dergelijke, onvoldoende bevredigde behoeften kunnen vaststellen ? Integendeel, ik heb me zelfs afgevraagd of dit wel mensen waren met lagere inkomens enz. De mate van comfort, ik herhaal het, ligt, dit steeds relatief gezien, verbluffend hoog. Het enige wat ik zou kunnen bedenken, met de nadruk op dit laatste woord, is het probleem van de werkloosheid. Doch, ik wees er reeds eerder op, de mogelijkheden worden benut om zich te organiseren in een alternatief circuit. M.a.w. de ervaring van een noodsituatie ontbreekt en er is dus vanuit deze basis geen motief tot handelen. Marcuses omschrijvingen : inkapseling en een toestand van gelukkig, zij het afstompend, bewustzijn mogen zonder reserve worden toegekend.

Kritische reflexie schuif ik naar voor als tweede hoofddeterminant. Die kan aanleiding geven tot het handelen vanuit principiële overtuigingen. Enige mate van vorming is daar noodzakelijk voor, wat evenwel niet synoniem moet zijn met hogere studies. Dat er binnen betrokken groep weinig interesse, informering of vorming vast te stellen is, hoef ik allicht niet meer te herhalen. Men richt zich in hoofdzaak naar sport, misdad, glamourschandalen, varia, het volgen van series enz. Een geringe mate van

actualiteitenkennis en situationeel, atomistisch of casuïstisch denken, dit in tegenstelling tot een denken vanuit een min of meer coherent referentiekader, toont zich doorheen de onderzoeksresultaten overduidelijk. De cognitieve component, zoals deze hier naar voor treedt motiveert dus evenmin tot handelen.

Men kan nog wijzen op secundaire determinanten. In de eerste plaats denk ik aan politiek als hoofd- of bijberoep/bezigheid. Inderdaad toont die ene vakbondsafgevaardigde een intensere betrokkenheid en hadden de uitspraken enige mate van partijpolitieke samenhang.

Daarnaast is het dienstbetoon voor de meeste deelnemers een middel om iets te verwerven. Maar de betekenis ervan is meer deze van een interpersoonlijke ruil, een stem voor een dienst, dan van politiek engagement of zelfs maar partijpolitieke overtuiging. Sommigen vertellen zonder schroom, wat het karakter van dienstbetoon en ruil benadrukt, dat ze zowel bij "X" van de C.V.P. als bij "Y" van de S.P. hadden aangeklopt.

Ten derde, en men mag deze factor niet onderschatten, speelt ook de aard van het politiek bedrijf zelf een stimulerende of inhiberende rol. Ze voelen de politieke bezigheid aan als ondoorzichtig en oneerlijk. Ze begrijpen het niet en keuren het sterk af vanuit het gevoel dat ze altijd, en zonder zicht te hebben op de wijze waarop, bedot worden of er de dupe van zijn : "... wie er ook regeert, het zijn altijd de kleintjes die betalen...".

Met dit onmachtsgedoele is evenwel iets vreemds aan de hand. Enerzijds kwam het op mij over als een oprechte klacht, anderzijds had ik het gevoel dat het tegelijk een verontschuldiging was voor hun passiviteit, meer nog : om er niets te moeten aan doen want ze hadden er toch geen greep op.

Ik denk dat men als observator beide aspecten ernstig moet nemen, het defaitisme en de reële klacht bestaan bij deze mensen naast en door elkaar heen.

Men moet eerlijkheidshalve toevoegen dat het politieke schouwspel moeilijk te doorgronden is, niet alleen met betrekking tot de inhoud van de verschillende materies, maar ook op het vlak van de interacties waarvan sommige zich afspelen in de schemering of zelfs in de complete duisternis. Dit kan men in geen geval een factor noemen die tot engagement stimuleert.

Ik kan dus geen enkele motiverende oorzaak ontdekken. Het onderzoek heeft duidelijk aan het licht gebracht dat deze mensen dan ook niets doen.

Ik las ooit : ... door de band is de burger tevreden met zijn comfortabele zetel in de duisternis...". Men leeft inderdaad in een welhaast gepatenteerde gezapigheid. Doch dit is geen verschijnsel

dat zich enkel binnen de politieke dimensie manifesteert. Het lijkt me ingebed te zijn in een meer algemene of omvattende levensinstelling gekenmerkt door oppervlakkigheid, passiviteit, isolatie binnen het gezin. Een zekere verdooving waar wel wat leeft, doch dat levende beweegt zich kabbelend voort en de golfjes gaan zeker niet verder dan de kring gevormd door het gezin en in tweede instantie deze van familie en kennissen. Zaken met een sociaal karakter beroeren deze microsfeer nauwelijks.

Zijn deze mensen dan politiek apathisch, zoals ze in sommige milieus heel dikwijls en nogal vlug betiteld worden ?

De term "apathie" vind ik niet zo'n geslaagde keuze. Het betekent niet aangedaan, los van hartstochten. Dit is zeker niet het geval. Ze reageren immers vooral emotioneel, veelal met een sterk geladen misnoegdheid en afkeuring. Maar wat wel waar is : er moet eerst op deze attitude appèl worden gedaan, dan pas komt die in kleurige, zowel als krasse uitspraken tot uiting. Verder blijft het daarbij. Nauwelijks een spoor van cognitieve interesse, noch van handelingsgericht engagement.

Hun levensorganisatie (macro) wordt grotendeels door een dynamisch traditionalisme bepaald. Daarmee wordt bedoeld dat het om tradities gaat die zich aanpassen, veelal in de zin van verwateren, aan een veranderende macromentaliteit. Men sprak zich bijvoorbeeld uit vóór het kerkelijk huwelijk : de traditie van het ritueel en de ceremonie, de festiviteiten die ermee gepaard gaan enz. Daarbij verdwijnt de huwelijksvoltrekking als sacrament (het inhoudelijke en bezielende) zowat compleet in de duisternis. Men ziet overigens de noodzaak niet in van een dergelijke gebeurtenis voor de verdere relatie zelf. Maar de geplogenheden wensen het zo, het hoort op die manier, wat zouden de mensen wel zeggen als men dit scenario niet realiseerde... Traditie en uitholling van de ideologische component van het geloof als veranderende macromentaliteit, gaan hier hand in hand.

Het dagelijks handelen (micro) wordt enerzijds bepaald door routine, de dagelijkse sleur bekroond door een avondje TV-kijken, anderzijds door situationele factoren.

Zo vormen de evoluerende tradities, routine en specifieke omstandigheden de determinanten die het gedrag bijna maximaal organiseren. Weinig sprake van, om een eerder vage term te gebruiken, creativiteit om dit geijkte patroonmatig leven te doorbreken. De varianten die men erin aanbrengt dragen een mode-gestimuleerd karakter, of het nu om kledij gaat of om vrijetijdsbesteding.

De plaats van de politiek daarin is deze van een vervelende satelliet die af en toe in de levenssfeer opduikt. Politiek is een ge-

beuren dat zich op een andere planeet afspeelt. Of om het met Coenen (1961) te zeggen : "... il semble y avoir deux catégories de personnes : les gens normaux et les autres qui font de la politique....". Het draagt voor hen het karakter van een hinderlijke kwaal waar men liefst zo weinig mogelijk mee geconfronteerd wordt, niet dat van een onvermijdelijke dimensie van de sociale organisatie waar men, of men het nu wil of niet, in gevat is.

De meest centrale vaststelling is niet dat deze mensen links-, rechts-, of centrumgericht zijn, maar dat er nauwelijks van een geprononceerde en actieve politieke instelling gesproken kan worden. Deze vaststelling plaatst veel andere, politieke onderzoeken in een sterk relativerend daglicht. Immers wat zeggen bv. statistische tabellen over partijgerichtheid, als uit deze benadering blijkt dat een belangrijke groep ontzettend ver van de politiek zelf staat ?

Als men politiek-zijn identificeert met politiek geëngageerd (in denken en handelen) – zijn, dan kan men deze groep dichtbij de pool a-politiek situeren. Gaat men er anderszijds vanuit dat iedere gedragsvorm binnen de politieke dimensie ook een politieke consequentie heeft, en aldus ook politiek gedrag is, dan kan gesteld worden dat deze groep de beleidslijn, gevoerd door welke regering dan ook, bevestigt. Dit gebeurt evenwel niet op actief ingrijpende wijze maar, vanuit een passieve en onbewuste "laat het maar bestaan"-instelling.

Dit is voor alles de dominante lijn want voor welke partij men ook opteert, het doet er weinig toe. Zoals eerder gezegd, het beperkt zich tot een latente attitude, die zich slechts laat horen indien er appèl wordt op gedaan en dan nog : binnen een zeer beperkt milieu.

Ik wil besluiten met in te stemmen met Adorno's en Marcuses pessimisme. Voor een verandering van deze samenleving hoeft men niet te rekenen op het initiatief, of zelfs maar de steun van deze bevolkingslaag waarvoor de deelnemers aan dit onderzoek een zekere representativiteit hadden.

"... wie hier op de grond stamp, zakt in de modder..." schreef Hendrik Marsman ooit. Het zal in de eerste plaats mensen vergen die zich deze moeite willen getroosten.